

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Sharqshunoslik. Востоковедение. Oriental Studies

SHARQSHUNOSLIK
ВОСТОКОВЕДЕНИЕ
ORIENTAL STUDIES

Jurnal websayti:

<https://orientalstudies.uz/index.php/os>

ABDULLA QAHHOR ASARLARIDAGI MAQOLLARNING TARJIMALARDA BERILISHI

Xayrulla Hamidov

Filologiya fanlari doktori, dotsent

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Toshkent, O'zbekiston

Email: hamidovx@gmail.com

MAQOLA HAQIDA

Kalit soʻzlar: badiiy asar, maqol, matal, badiiy tarjima, oʻzaro yaqin tillar, soxta ekvivalent, frazeologik birlik.

Annotatsiya: Ushbu maqolada atoqli oʻzbek adibi, badiiy soʻz ustasi Abdulla Qahhor qalamiga mansub hikoyalarda qoʻllanilgan maqol, matallarning turk va rus tillariga qilingan tarjimalari tahlilga tortilib, aslyatga xos xususiyatlarning - tarjimonlar tomonidan qay saviyada qayta yarata olingani, erishilgan yutuqlar va ijodiy mehnat jarayonida yoʻl qoʻyilgan kamchiliklar har tomonlama keng hamda chuqur tahlil qilingan, qiyosiy tahlil asosida oʻzbekcha hikoyalarning turkcha va ruscha tarjimalariga qanchalik mos ekanligi koʻrsatilib, ayrim munozarali masalalarning yechimi boʻyicha nazariy va amaliy takliflar berilgan. Jumladan, aslyat va tarjima tillari orasidagi munosabatlar koʻrib chiqilib, tarjimoni amalga oshirishning qulay jihatlari bilan bir qatorda oʻziga yarasha murakkabliklari borligi, oʻzbek va turk tillarining bir til guruhiga mansubligiga qaramay koʻpchilik maqol va matallarning kelib chiqish nuqtayi nazaridan farqlilik kasb etishi asarlarni oʻgʻirishda tarjimondan oʻta ehtiyotkor boʻlishni qatʼiy talab qilishi zarurligi taʼkidlanadi va qardosh tillararo tarjimalarda soʻzma-soʻz oʻgirma koʻp oʻrinlarda oʻzini oqlashiga alohida urgʻu beriladi.

TRANSLATION OF PROVERBS IN THE WORKS OF ABDULLA QAHHOR

Khairulla Hamidov

Doctor of philological sciences, associate professor

Tashkent State University of Oriental Studies

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: work of art, proverb, saying, literary translation, related languages, false equivalent, phraseological units.

Abstract: This article comprehensively and deeply analyzes the translations of proverbs and sayings into Turkish and Russian, used in the stories of the famous Uzbek writer, master of artistic expression Abdullah Kahkhar, the successes achieved by translators and the shortcomings made in the process of creative work. Based on a comparative analysis, it is shown how suitable the translations of Uzbek proverbs into Turkish and Russian are, and theoretical and practical proposals are given for resolving some controversial issues that have arisen. The article also discusses the relationship between the original and translation languages, as well as the fact that, in addition to the convenience of translation, there are also difficulties, despite the fact that the Uzbek and Turkish languages belong to the same language group, most proverbs and sayings have differences by origin. It is emphasized that the translator needs to be very careful, that when translating from related languages, a literal translation is often justified.

ПЕРЕВОД ПОСЛОВИЙ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АБДУЛЛЫ КАХХОРА

Хайрулла Хамидов

доктор филологических наук, доцент

Ташкентский государственный университет востоковедения

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: художественное произведение, пословица, поговорка, художественный перевод, родственные языки, ложный эквивалент, фразеологические единицы.

Аннотация: В данной статье всесторонне и глубоко проанализированы переводы пословиц и поговорок на турецкий и русский языки, использованные в рассказах известного узбекского писателя, мастера художественного слова Абдуллы Каххара, достигнутые успехи переводчиков и недостатки, допущенные в процессе творческой работы. На основе сравнительного анализа показано, насколько подходят переводы узбекских пословиц на турецкий и русский языки, даны теоретические и практические предложения по разрешению некоторых возникших спорных вопросов. В статье также рассматривается взаимосвязь между языками оригинала и перевода, а также тот факт, что, помимо удобств перевода, есть и сложности, несмотря на то, что узбекский и турецкий языки относятся к одной и той же языковой группы, большинство пословиц и поговорок имеют различия по происхождению. Подчеркивается, что переводчику необходимо быть

очень осторожным, что при переводе с родственных языков часто оправдывается дословный перевод.

KIRISH

Badiiy asarlarni tarjima qilish, nashr etilgan tarjimalarni tekshirish bilan bog'liq muammolarni o'rganish masalalari dolzarbligicha qolayotgani sir emas. O'zbek adabiyotining eng sara namunalarini tarjima qilib jahon adabiyoti xazinasiga tuhfa qilinishi bugun alohida ahamiyat kasb etadi. Darhaqiqat, badiiy tarjima xalqlar orasidagi do'stlik rishtalarining yanada mustahkamlanishiga xizmat qilib kelmoqda. Tabiiy ki, bunda tarjimalarning badiiy saviyasi, asl nusxaga xos badiiylik, milliy ruhni qayta yaratishda tarjimonlarning iste'dodi, bilim darajasi, madaniyati muhim omil hisoblanadi.

Atoqli o'zbek adibi, badiiy so'z ustasi Abdulla Qahhor qalamiga mansub hikoyalarda qo'llanilgan maqol, matallarning turk va rus tillariga qilingan tarjimalari tahlilga tortilib, asliyatga xos xususiyatlarning tarjimonlar tomonidan qay saviyada qayta yarata olingani, erishilgan yutuqlar va ijodiy mehnat jarayonida yo'l qo'yilgan kamchiliklar har tomonlama keng hamda chuqur tahlil qilingan, qiyosiy tahlil asosida o'zbekcha hikoyalarning turkcha va ruscha tarjimalariga qanchalik mos ekanligi ko'rsatilib, ayrim munozarali masalalarning yechimi bo'yicha nazariy va amaliy takliflar berilgan ushbu maqolada adibning "O'g'ri" va "Bemor" hikoyalari asosiy material sifatida olindi.

TADQIQOTNING USULLARI

Tadqiqotni amalga oshirishda tavsifiy va tahliliy-qiyosiy metodlardan foydalanildi. Darhaqiqat, ushbu maqola uchun material sifatida olingan mashhur asarlar, atoqli adib Abdulla Qahhorning "O'g'ri" va "Bemor" hikoyalari turk tiliga ikki-uch marta o'g'irilgan. Quyida ana shu tarjimalar imkon doirasida tahlil qilinadi va fanning turli nuqtayi nazarlaridan ko'rib chiqiladi.

NATIJARLAR

Ushbu maqola oldiga qo'yilgan maqsad badiiy tarjimada maqol va matallarning qayta yaratilishi muammosini atoqli o'zbek adibi Abdulla Qahhorning "O'g'ri" va "Bemor" hikoyalarning turk va rus tiliga qilingan tarjimalari asosida ko'rib chiqish, tarjima jarayonida ijodkorlar erishgan yutuqlar va ular e'tiboridan chetda qolgan ba'zi xususlarni ta'kidlash va baholi qudrat ayrim taklif va tavsiyalar berishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun maqola oldiga turkcha maqol va matallar tarjimasida so'zlarning qanday tanlangani, ijodkorlarning qaysi usullardan foydalanganini ko'rsatish, frazeologik birliklarga muqobillar qanday topilganligi, o'zbek va turk tillari orasida badiiy tarjimaning oson tomonlari va tillarning o'zaro yaqinligidan kelib chiqadigan mushkulotlarning sababini yoritish, asliyatni ruscha tarjima bilan solishtirish vazifalari qo'yilgan.

O'zbek tarjimashunosligining asoschisi G'aybullay Salomov o'zining o'zbekchaga maqol, matal va idiomalar tarjimasi masalalariga bag'ishlangan mashhur asarida shunday yozgan edi: "Tilning asl qaymog'i, uning o'ziga xos xususiyatlarini va tabiatini belgilaydigan, uning kamolot darajasi qanday ekanligini ko'rsatadigan, boshqa tillar orasida tutgan o'rmini tayinlashda muhim omil bo'lgan narsa – undagi maqol, matal, idioma va boshqa shu kabi ko'chma ma'noli

birikmalardir. Bunday birikmalarni bir tildan boshqa tilga tarjima qilishning g'oyat murakkab va muhim ekanligi bu masalani badiiy tarjima nazariyasining asosiy muammolari qatoriga kiritishga sabab bo'lmoqda"¹. O'zbekiston xalq shoiri Erkin Vohidov esa maqollar haqida mana bu so'zlarni yozgan: "Maqol xalq ijodi. Ijod badiiyatsiz, badiiyat mubolag'asiz bo'lmaydi. *Inson boshi toshdan qattiq* deymiz. Toshdan qattiq narsa yo'qligi uchun shunday deymiz. *Tog'ni ursa talqon qiladigan yigit*, degan gap bor. *Tog'ni maydalab bo'lmasligi* uchun bu maqol qudratli va boqiy. *Dunyoni suv bossa to'pig'iga chiqmaydigan odambo'lmaydi*. Soch bilan ko'cha supurilmaydi, ko'z yoshi bilan suv sepilmaydi. Lekin *yor yurgan ko'chalarni supuray sochim bilan, changi chiqsa suv sepay ko'zlardagi yoshim bilan*, deya kuylanadi. Buni lutf deydilar. Zavqi yo'q odam lutfni anglamaydi"². Nazarimda, buyuk shoir bu so'zlarni Abdulla Qahhor va uning asarlari haqida aytgandek.

Darhaqiqat, maqol va matallar tarjimasi sohasida dunyo miqyosida, jumladan, o'zbek tarjimashunosligida keng qamrovli tadqiqotlar olib borilgani ma'lum. Shunga qaramay, fan taraqqiy etgan sayin bunday birliklarning yangi qirralari, kelib chiqish manbalari, leksik-grammatik va lingvomadaniy xususiyatlari bilan bog'liq muammolarni o'rganish, ularning tarjimasi bilan bog'liq muammolarni tadqiq etish zarurati sohada ancha ish qilish kerakligini ko'rsatmoqda.

Abdulla Qahhor asarlari paremiologiyasiga kelinsa, adibning birgina "Bemor", "Dahshat", "Ming bir jon", "O'g'ri", "Asror bobo" kabi hikoyalarda o'zbek xalq og'zaki ijodi namunalari, maqol va matallardan keng foydalanadi. Adib asarlarida ularning o'rni bo'lakcha, uning qalamiga mansub ko'pchilik hikoyalarning maqol-epigraf bilan boshlanishi ham shundandir. Masalan, mashhur "O'g'ri" hikoyasi "*Otning o'limi, itning bayrami*" maqoli bilan boshlanadi³. Turk tilida ushbu maqolning aniq ekvivalenti bo'lmagani uchun ikkala tarjimon ham uni bir xil, so'zma-so'z o'g'irgan: *Atın ölümü, itin bayramı*⁴. Bu yerda so'zma-so'z tarjima o'zini to'la oqlagan va turk tili paremiologiyasi bitta maqolga boyigan, deyish mumkin. Rus tiliga ham ushbu maqol (tarjimon – I.Barolina) so'zma-so'z "*Smert konya – radost dlya sobaki*"⁵ deb so'zma-so'z berilgan va bunga ham sabab maqolning muqobili rus tilida yo'qligidir.

"O'g'ri" hikoyasi bor-yo'g'i ikki sahifadan iborat. Frazologizmlarni hisoblamaganda, hikoyada o'ndan ortiq maqol, matal yoki maqolga teng frazeologik birikma ishlatilgan. Hikoyaning ikkinchi jumlasida xalq tilidan o'zlashtirilgan, mazmunan maqolga tenglasha oladigan, ammo ko'chma ma'no kasb etmaydigan "*Dehqonning uyi kuysa kuysin, ho'kizi yo'qolmasin*"⁶ aforistik jumlasidir. O'sha davrlarda kambag'alning bor-budi bir ho'kiz bo'lgani, agar undan ham mahrum bo'lsa, holi xarob bo'lishi alohida ta'kidlanadi. Ushbu o'zbekcha maqolni Filiz Demirji "*Çiftçinin evi yanarsa yansın öküzü yok olmasın*"⁷ shaklida hijjalab o'g'irgan. Hatto o'zbekcha "yo'qolmoq" fe'li turkchada "kaybolmak", tarjimada qo'llanilgan "yok olmak" shakli esa "yo'q

¹ Salomov G'., Rus tilidan o'zbekchaga maqol, matal va idiomalarni tarjima qilish masalasiga doir, O'zFA nashriyoti. – T.: 1961, 18-b.

² Vohidov Erkin, To'la asarlar to'plami, To'rtinchi jild, Qish halovati, So'z latofati. –T., "Sharq" nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati, 2016, 297-b.

³ Qahhor Abdulla. Hikoyalar. – Toshkent, G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. 1987.

www.zyouz.com.

⁴ Kahhar A. Hikayeler, Çeviren Filiz Demirci. – Toshkent, Mumtoz so'z, 2010.

⁵ К. Абдулла, Избранные произведения в 3-х томах. Том II. Рассказы и песни. Издательство литературы и искусств имени Гафура Гуляма. Ташкент: 1972. www.ziyouz.com kutubxonasi.

⁶ Qahhor Abdulla. Hikoyalar. – Toshkent, G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. 1987.

www.zyouz.com.

⁷ Kahhar A. Hikayeler, Çeviren Filiz Demirci. – Toshkent, Mumtoz so'z, 2010.

bo‘lib ketmoq” ekanligiga e’tibor bermagan. Mohir Unli esa jumlaning asliyati mos tarzda ixcham, ohangdor, Qahhorga o‘xshash uslubda talqin qilgan: “*Çiftçinin evi yansın, öküzü kaybolmasın*”⁸ (agar bu gap so‘zma-so‘z teskari tarjima qilinsa, quyidagi shaklni oladi: *Dehqonning uyi kuysin, ho‘kizi yo‘qolmasin*). Maqolning I.Barolina tomonidan amalga oshirilgan ruscha tarjimasini quyidagicha: “*Dlya dexkanina pust uj luchshe dom sgorit, tolko by ne poteryat vola*”⁹ (teskari tarjimasini: Dehqon uchun ho‘kizni yo‘qotib qo‘yishdan ko‘ra uyi yonib ketgan yaxshiroq). Bu yerda ham tarjima so‘zma-so‘z bo‘lgan.

O‘zbekcha maqol va iboralarning turkcha va ruscha ekvivalent yoki muqobillari bo‘lishi tabiiy. Aynan bir xil ma’noni ifodalovchi, hatto shakl jihatdan ham bir-biriga juda o‘xshash maqol va iboralar haqida G‘.Salomov shunday deydi: “Albatta, bir-biriga qarindosh tillarda o‘xshash maqol va matallarning uchrashi hech kimni ajablantirmaydi. Chunki azaldan bir-biriga qarindosh bo‘lib, bir territoriya va bir xil sharoitda yashab kelgan xalqlarning tillarida o‘xshashlik bo‘lmasligi mumkin ham emas”¹⁰. Demak, qadimdan o‘zaro yaqin bo‘lgan, biroq asrlar o‘tishi bilan farqli hududlarga joylashib qolgan turk xalqi va azaldan muayyan hududda muqim yashab kelayotgan o‘zbek xalqining maqol, matal va iboralari orasidagi yaqinlikning asosiy sababi ham shu bo‘lsa kerak.

G‘.Salomov yana shunday yozadi: “Ba’zi tillarda maqollarning obrazli asoslari aynan saqlangan holda tarjima qilinsa, sun’iy bo‘lib chiqadi. Lekin ayrim hollarda so‘zma-so‘z tarjima qilish yo‘li bilan ham maqollarning ma’nosini to‘liq ifodalash mumkin. Agar maqol yoki idiomaning asosi shu maqol tarjima qilinayotgan tilda ham, originaldagi kabi, umumlashtiruvchilik, obrazlilik, shartlilik, abstraktlik xarakteriga ega bo‘lsa, tarjima yaxshi natija beradi”¹¹.

Maqol yoki matallarni tarjima qilishda, dastlab ularning obrazlilik, milliylikiga e’tibor beriladi. O‘zbek va turk tillari bir oilaga mansub tillar bo‘lgani bois ularning maqol va matallarida mushtaraklik borligiga qaramay, ular orasida ba’zi farqli jihatlar ham mavjud. Bu holat ushbu birliklarning shakllanishida millatning xarakteri, dunyoqarashi, urf-odatlarini namoyon bo‘lishi orqali yuzaga keladi. Demak, asar qaysi tildan tarjima qilinayotgan bo‘lsa, tarjimon o‘sha xalqning tarixi, madaniyati, urf-odatlarini, etnografik xususiyatlaridan tashqari, maqol va matallarning kelib chiqishi tarixidan ham xabardor bo‘lish zarur.

Har qanday maqol muayyan shart-sharoitda paydo bo‘ladi va ularda mujassam obrazlilik bilan kontekst o‘rtasida uzviy bog‘liqlik bo‘ladi. Masalan, “O‘g‘ri” hikoyasida *Tekinga mushuk oftobga chiqmaydi* va *Quruq qoshiq og‘iz yirtar* maqollari bor¹². Turk tilida bu maqollarning muqobillari mavjud emas. Albatta, ularni o‘g‘irish uchun so‘zma-so‘z tarjima usulini qo‘llashdan boshqa chora qolmaydi. Turk tarjimoni (F.Demirji) ham birinchi maqolni *Kedi güneşe bedava çıkmaz* deb, ikkinchisini – *Kuru kaşık ağız yırtar* deb o‘g‘irgan¹³. Ammo tuzilgan jumla uslub jihatdan g‘alib (*Kedi güneşe bedava çıkmaz – Mushuk bepul oftobga chiqmas*). Ya’ni, so‘zma-so‘z

⁸ Kahhar A. Hırsız, Çeviren Mahir Ünlü. <https://www.edebi.net/index.php/edebi-eserler/komik-f-kralar/44-secilmis-yazilar/3860-abdullah-kahhar-hirsiz-hikaye>.

⁹ К. Абдулла, Избранные произведения в 3-х томах. Том II. Рассказы и песни. Издательство литературы и искусств имени Гафура Гуляма. Ташкент: 1972. www.ziyouz.com kutubxonasi.

¹⁰ Salomov G‘., Rus tilidan o‘zbekchaga maqol, matal va idiomalarni tarjima qilish masalasiga doir, O‘zFA nashriyoti. – T.: 1961, 144-bet.

¹¹ O‘sha asar, 46-bet.

¹² Qahhor Abdulla. Hikoyalar. – Toshkent, G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti. 1987. www.ziyouz.com.

¹³ Kahhar A. Hikayeler, Çeviren Filiz Demirci. – Toshkent, Mumtoz so‘z, 2010. – S.42.

tarjimadan ma'no anglashilib turgan bo'lsa-da, uni o'rniga tushgan deb bo'lmaydi. To'g'ri, turkchada bunday gap bo'lmasligi mumkin. Lekin tarjimon turk tilining maqollar xazinasini "kovlashtirib" o'tirishga eringan bo'lsa-da, loaqal o'zi tuzgan gapning g'aliz chiqqanligini anglashi va hech bo'lmaganda *Kedi bile karşılığını almadan güneşe çıkmaz* deb o'girishi mumkin edi. Ikkinchi tarjimada M.Unli bu kamchilikni tuzatgan va maqolni *Kedi bosh yere güneşe çıkar mı? (Mushuk befordan bekor oftobga chiqadimi)* deb o'girgan. Ikkinchi maqol ikkala tarjimada ham bir xil, so'zma-so'z berilgan: *Kuru kaşık ağız yırtar*. Ikkinchi maqolda so'zma-so'z tarjima o'zini oqlagan, mazmun turk kitobxoniga yetkaza olingan. Biroq Abdulla Qahhor uslubi, so'z va iboralarning ifoda qudrati, jumлага xos shiraning turkcha tarjimalarda ko'ngildagidek aks etmaganini tan olish kerak.

Yuqorida tahlil etilgan ikki mashhur o'zbek maqoli ruscha tarjimada quyidagicha berilgan: *Tekinga mushuk oftobga chiqmaydi – Darom ved i koshka na solnse ne vyxodit. Quruq qoshiq og'iz yırtar – Suxaya lojka, govoryat, rot deret.*

Ko'rinib turibdiki, maqollar rus tiliga ham so'zma-so'z o'girilgan va undan ma'no to'la anglashilib turibdi. Qolaversa, ikkinchi maqol ruschaga juda mos tushgan. Ya'ni bu yerda so'zma-so'z tarjima o'zini to'la oqlagan, maqollar mazmuni rus kitobxoniga yetkaza olingan.

Tarjimon asliyatdagi so'zlarning badiiy, uslubiy, milliy va estetik vazifasini hisobga olishi, so'zning ma'nosiga alohida e'tibor berishi lozim. So'zni aynan "ko'chirish" yoki tushirib qoldirish mantiqiy uzviylik va badiiyatga putur yetkazadi.

Ta'kidlanganidek, Qahhor hikoyalarida maqolga teng o'nlab aforistik jumlar qo'llanilgan. Bu adabiyotshunoslik tadqiqotlarida Qahhor frazeologiyasi, Qahhor uslubiga xos ifodalar deb nom olgan. Shunday jumladan biri "O'g'ri"dagi *"Fuqaroning arzga borishi arbobning izzati bo'ladi"*. Birinchi tarjimada F.Demirji ushbu jumlaning *"Fakirin arza verishi erbabinin izzeti olur!"* shaklida bergan, ammo uni turk kitobxonini tushunmasa kerak. Chunki turk tilida "arz" so'zi bor, biroq "arza" so'zi mavjud emas. Ikkinchi tarjimon esa jumlaning sal "bezak" berib *"Vatandaşın derdini anlatması büyüklerin şerefındendir"* deb turkchalashtirgan. Aslida bu yuqori uslubda yozilgan jumlaning turkchada ham unga monand uslubda *Vatandaşın arzla basvurması yerbap kişiye karşı yüksek saygi işaretidir* tarzida bergan ma'qul yedi.

Yoki hikoyadagi *"Uni begim deguncha kishining beli sinar ekan"* aforistik iborasiga e'tibor qarataylik. Birinchi tarjimon jumlaning *"Anlaşıldı ki ona bey dedikçe kişinin beli incelirdi"* (So'zma-so'z teskari tarjimasi: *Ayon bo'ldiki, unga "bey" deganing sari kishining beli injalashar ekan*). Ikkinchi tarjimada o'zbekcha jumla *"Anlaşıldı ki beyler beyliğini gösterene kadar adamın beli kırılmış"* deb berilgan. (So'zma-so'z teskari tarjimasi: *Ayon bo'ldiki, beylar "beylik"larini ko'rsatgunga qadar odamning beli sinar ekan*).

Yaqin tillardan o'girishda so'zma-so'z tarjimaning o'z o'rnini borligi sir emas, biroq buni nisbiy tusunish kerak. Chunki tillar qanchalik yaqin bo'lmasin, asliyatdagi barcha so'zlarni hijjalab o'girilishi to'g'ri emas. Tarjimachilikda so'zma-so'z tarjimadan qochish tavsiya etilsa-da, ba'zida so'zma-so'z tarjimaga murojaat qilish tabiiy zarurat bo'ladi. Turk va o'zbek tillari orasida tarjima haqida so'z borganda, nafaqat oddiy jumlar, hatto ba'zan butun boshli frazeologizmlar, matal va maqollarni ham so'zma-so'z tarjima qilish mumkin bo'ladi va ko'p hollarda bunday yondashuv o'zini oqlaydi ham. Masalan, "O'g'ri" hikoyasidagi quyidagi maqol qatnashgan jumlaning so'zma-so'z tarjimasi turk kitobxoniga tushunarli bo'lishi kerak: *"Berganga bitta ham ko'p, olganga o'nta ham oz"*. Ushbu maqol birinchi turkcha tarjimada *"Verene bir tane çok, alana da on tane azdır"*, ikkinchi tarjimada *"Verene bir çok, alana on bile az"* deb berilgan. Ikkala tarjima ham ishonchli, biroq ikkinchisi qisqa, lo'nda bo'lgani uchun A.Qahhor uslubiga mos

tushgan. Umuman, adib asarlari tarjimonlari uning kam soʻz bilan katta maʼno-mazmunni ifodalashini yaxshi bilishi va buni oʻz ijodida takrorlashi kerak. Ammo afsus, bunga tarjimonlar har doim ham amal qilmaydilar.

Abdulla Qahhor asarlari tarjimalari ustida tadqiqot olib borgan ustoz Sh.Karimov shularni eslaydi: “Abdulla Qahhor asarlari soʻzlarining magʻzi butunligi, ortiqchalik va bejamadan xoliligi bois, ularni boshqa tilga oʻgirish tarjimonga mushkullik tugʻdirishi tabiiy hol edi. Bir gal hikoyasi tarjimada qariyb ikki hissa koʻpayib ketganini koʻrgan adib tarjimonni koyib berganligini yozishgan. Shunda tarjimon adibga eʼtiroz bildirib: “Toʻgʻri, siz ajoyib hikoya yozgansiz. Lekin tarjima qilgan odam uni jindek boʻlsa ham kengaytirgisi, jindek unga qoʻshib qoʻygisi kelaveradi. Bunday holda yesa u oʻta siyiq, havo yetishmayotgandek...” – degan edi, “Qahhor baribir koʻnmasdan: – Mayli, yomonligicha, ammo-lekin meniki boʻlib qolsin. Men yozgan narsani “yaxshilashingiz” shart emas” – degan”¹⁴.

Adibning uslubiy oʻlchovlari, iboralari, qolaversa, badiiy tafakkurning talablari bilan bogʻliq vositalari, qochirmlarini tarjimada xuddi oʻziday qilib bera olishning, atama maʼnosini beradigan atama, ibora maʼnosini beradigan iborani topib joy-joyiga qoʻyishning turgan-bitgani mashaqqat ekanligi yaxshi maʼlum.

Baʼzida turk tarjimonlari jumalarni nafaqat soʻzma-soʻz, hijjaviy tarjima qiladilar, balki oʻzbekcha maqol yoki iborani tushunmasdan, turli “yangi narsa”lar oʻylab topadilarki, asliyatga nisbatan bunday munosabatni oqlash mumkin emas. Masalan, oʻzbeklarning mashhur “Oʻynashmagin arbob bilan, arbob urar har bob bilan” maqoli “Oʻgʻri” hikoyasida juda oʻrnida ishlatilgan (A.Qahhor uni quyidagicha bergan: *Oʻynashmagin arbob bilan, seni urar har bob bilan*). Hozirgi turk tilida “bir ishni yaxshi biladigan” maʼnosidagi “erbap” (ar. erbâb) soʻzi (*Her işi erbabından sormalı* –Har qanday ishni ustasidan talab qilish kerak) va “mavzu, xusus” maʼnosidagi eskirgan “bap” (ar. bâb) soʻzi (*Bu bapta malumatım yoktur* – bu borada hech qanday maʼlumotga ega emasman) juda yaxshi maʼlum.

F.Demirji mashhur oʻzbek maqolini turkchaga “*Muhabbeteki erbâbla, seni vurur her bâb ile*” deb oʻgʻirgan (agar u soʻzma-soʻz teskari oʻgirilsa, “Muhabbatdagi arbob bilan, seni urar har bob bilan” degan gap yuzaga keladi va bunday gapda maʼni yoʻq koʻrinadi)¹⁵. Maqol tarjimasida turk oʻquvchisiga tushunarli boʻlmasligi va turk oʻquvchisini chalkashtirishi tayin. Agar maqol soʻzma-soʻz oʻgirilsa ham, turk kitobxonni maqolning maʼnosi ayon boʻlar edi. Hikoyaning ikkinchi tarjimasida maqol “*Oynaşma sen erbap ile, vurur seni her kapıda*” (soʻzma-soʻz: Oʻynashma sen arbob bilan, seni urar har eshikda) deb berilgan. Umuman, ikkala tarjimada ham mashhur oʻzbek maqoli oʻzining munosib ifodasini topmagan.

Qiyoslash maqsadida “Oʻynashmagin arbob bilan, arbob urar har bob bilan” maqoli Odil Yoqubovning “Adolat manzili” romanida ham bir necha oʻrinda qoʻllanilganini taʼkidlash joiz (Qarang: 59-, 75- va 128-betlar)¹⁶. “Adolat manzili”da bir oʻrinda ushbu maqol “*Her gördüğünüz sarklıyı hoca, her gördüğünüz sakallıyı babanız zannetmeyin...*”¹⁷ deb berilgan (soʻzma-soʻz: “*Har koʻrgan sallalikni domla-imom deb, har koʻrgan soqollikni otam deb oʻylamang*”). Koʻrinib turibdiki, tarjima variantining oʻzbekcha matndagi maqolga ham, kontekstga ham hech qanday

¹⁴ Karimov Sh. Abdulla Qahhor ijodi xorijiy tarjimonlar talqinida, Maqola, Sharq yulduzi, 2016-yil, 4 - son, 144-bet.

¹⁵ Turk tilida “muhabbet” soʻzi “muhabbat” va “doʻstona suhbat” maʼnosida qoʻllaniladi.

¹⁶ Yoqubov Odil. Tanglangan asarlar. Toʻrt jildlik, 1-jild. Adolat manzili, roman. – Toshkent: Sharq, 2005. – 178 b.

¹⁷ Yakuboğlu Adil. Adalet Menzili, Türkçesi D.Ahsen Batur, Selenge Yayınları. – İstanbul, 2005. – S.72.

aloqasi yo‘q. Yana bir o‘rinda bu maqol “ – *Jon bolam! Urishmagin arbob bilan, arbob urar har bob bilan*” (75-b) jumlasida tarkibida qo‘llanilgan va turkcha tarjimada “*Canım oğlum! Kurdun ağzına giren bütün çıkmazmış*” (S.93) shaklida o‘girilgan (so‘zma-so‘z: “*Jon bolam, bo‘rining og‘ziga kirgan (odam) bütün chiqmas emish*”). Asliyat mazmuni bu tarjimada qisman aks etgan.

“Adolat manzili”ning yana bir sahifasida so‘z borayotgan maqol quyidagi ko‘rinishda uchraydi: *Olishmagin arbob bilan, arbob urar har bob bilan*¹⁸. A.Batur uni turk tiliga quyidagicha o‘giran: *Bekçiyile polisten dost, it derisinden post olmaz demişler* (S.25) (teskari o‘girilsa, “*Qorovul bilan politsiya xodimidan do‘st, it terisidan po‘stin bo‘lmas*” bo‘ladi). Bu yerda ham o‘zbekcha maqol turkcha o‘girmada o‘z aksini topmagan.

Yuqoridagi dalillar shuni ko‘rsatadiki, turk tilida mashhur “*Davacın hakimse, yardımcı Allah olsun*” (so‘zma-so‘z: “Agar da‘voning qoziga nisbatan bo‘lsa, senga Allohdan boshqa hech kim yordam bera olmaydi”, ya‘ni “Dodini xudoga ayt”) maqoli turk tarjimonlarining yodlariga kelmagan. Yuqoridagi fikrni tasdiqlash uchun “Adolat manzili” romanida qo‘llanilgan yana bir maqolni keltirish maqsadga muvofiq: “*Onangning o‘ynashi qozi bo‘lsa dardini kimga aytasan*” ushbu maqolning tom muqobili yuqoridagi “*Davacın hakimse yardımcı Allah olsun*” hisoblanadi. Biroq Ahsan Batur uni “*Ananın oynaşı kadı ise derdini kime anlatırsın*” deb so‘zma-so‘z tarjima qilgan.

“Bemor” – Abdulla Qahhorning o‘zbek xalqi orasida mashhur hikoyasidir. Bu hikoya ham maqol-epigraf (“Osmon yiroq, yer qattiq”) bilan boshlanadi. Turk tilida ushbu maqolning aniq ekvivalenti bo‘lmagani uchun tarjimon (Filiz Demirci) uni so‘zma-so‘z o‘giran: “*Gökler uzaktır, yer serttir*”¹⁹. Shu kabi maqol I.Barolinaning ruscha tarjimasida ham so‘zma-so‘z berilgan: “*Nebo vysoko, zemlya jestka*”. Bu tarjimada ham asliyatdagi ma‘no-mazmun o‘z aksini topgan.

Hikoyada maqol qiymatiga ega “*Yo‘g‘on cho‘ziladi, ingichka uziladi*” iborasi qo‘llanilgan: “*Bularning hammasi, albatta, pul bilan bo‘ladi. Bunday vaqtlarda yo‘g‘on cho‘ziladi, ingichka uziladi*”. Ushbu gapni tarjimon turkchaga shunday o‘giradi: “*Elbette ki bunların hepsi parayla oluyordu. Böyle zamanlarda kalın incelir, ince de kopar*”. O‘zbekcha matnda bemor odamga nisbatan qo‘llanilgan ushbu iboraning turk tilida aniq ekvivalent bo‘lmagani bois tarjimon uni ham so‘zma-so‘z o‘giran va bu yondashuv o‘zini to‘la oqlagan deyish mumkin. Buni o‘qigan turk kitobxonini gap nimada ekanligini darrov fahmlaydi²⁰.

M.To‘xliyev tarjimasida maqol va jumla quyidagicha berilibdi: “*Bunların hepsi elbette parayla oluyordu. Böyle zamanlarda kalın gerilir, ince kopardı*” Jumla rus tiliga quyidagicha o‘girilgan: “*Vse eto, konechno, stoilo deneg. Ved tak ono vseгда: gde tolsto – tam tyanetsya, gde tonko – rvetsya*”. Tarjima, muvaffaqiyatli chiqqan.

Frazeologik birliklar ishtirok etgan jumalarni ishonchli o‘girishning tarjimon uchun qiyinligi ushbu birliklarning ko‘pchiligi til egasi bo‘lgan xalqning urf-odatlarini, madaniyati, psixologiyasi, diniy qarashlari bilan chambarchas bog‘liqligida hamdir²¹. Bu esa o‘z navbatida tarjimondan xalqning moddiy va ma‘naviy, urf-odatlarini, milliy o‘ziga xosliklari, asliyat tili frazeologiyasi tabiatini teran his etish, shu bilan birga tarjima tili frazeologiya zahirasi bilan

¹⁸ Odil Yoqubov ham o‘zbek xalqi nutqida qoliplashib, bir xil aytiladigan maqolni o‘zicha o‘zgartirib (“o‘ynashmagin” fe‘l shaklini “olishmagin” deb o‘zgartirib) qo‘llagan (B.25).

¹⁹ M.To‘xliyev maqol-epigrafni tarjima qilgan ekan.

²⁰ Taklif etilayotgan variant: “Tabii ki, bunların hiç biri parasız olmuyordu. Böyle durumlarda, dedikleri gibi kalın olan incelir, ince olan da kopar”.

²¹ Hamidov X. Maqol va idiomalar tarjimasini muammolari. – Toshkent: TDSHI, 2017. – B.128.

yaqindan tanish bo'lgan holda, ikki madaniyat, ikki til frazeologizmlarini taqqoslashi, ular orasidagi mushtarak va farqli jihatlarni aniqlab olishni talab etadi.

Sh.Karimovning quyidagi so'zlari e'tiborga loyiq: "Abdulla Qahhor asarlarini o'zbek milliy turmush tarzining badiiy ensiklopediyasi deyish mumkin. Bir so'z bilan nishonga tegadigan detallar, imo-ishora orqali o'zbeklarga xos turmush tarzini ifodalash Abdulla Qahhorga xos. O'zbek hayoti va turmush tarzini bilmaydigan tarjimon buni tarjimada ifodalay olmasligi aniq. Natijada, asarning badiiy o'ziga xosligi yo'qoladi. Shu bois, u yoki bu milliy adabiyotga daxldor asarni tarjima qilishdan oldin o'sha xalq hayotini yaxshi o'rganish maqsadga muvofiq"²².

XULOSA

O'zbek va turk xalqlarini til, din, tarix, madaniyat, urf-odatlar kabti mushtarak jihatlar yaqinlashtirib turadi. O'xshash maqol va matallar yuzaga kelishiga ana shu omillar sabab bo'lgan. Ammo tillar orasidagi farqli jihatlarning mavjudligiga esa ikki xalqning salkam ming yildan buyon bir-biridan uzoq jo'g'rofiyalarda yashayotganligi bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, tarjimalarda yo'l qo'yilgan kamchiliklarning sabablaridan biri esa tarjimonlarning o'zbekcha maqol va matallarning turkcha muqobillarini izlashga har doim ham intilmaganlari, ularni o'g'irishda asosan so'zma-so'z tarjimaga ko'p yo'l berganliklari va oqibatda tarjimalarda birliklarning ma'nolari ishonchli tarzda ochib berilmaganligidir. Shuning uchun maqolada maqollarning tarjimalarda ishonchli berilishi bilan bog'liq yondashuvlar ilgari surildi.

Yuqorida amalga oshirilgan tahlillar tarjimaning barqaror talab va qoidalarini ishlab chiqish, uning o'ta murakkab ijodiy ish, hatto san'at darajasidagi faoliyat ekanini isbotlash, binobarin, tilni tuzuk-quruq bilmay va muayyan tajribaga ega bo'lmay bu ishga qo'l uradigan kishilarning adabiyot durdonalarini tarjima jarayonida o'rtamiyona bir matnga aylantirib qo'ymasligi uchun tarjima tanqidini kuchaytirish, tarjimashunoslikda qiyosiy tadqiqotlarni tizimli bajarilishini yo'lga qo'yish lozimligini ko'rsatmoqda. Shu o'rinda o'zbekchadan turkcha va ruschaga tarjimalar tahliliga bag'ishlangan mazkur tadqiqot nafaqat o'zbek tilidan turk va rus tillariga, balki qozoq, qirg'iz, turkman va boshqa qardosh hamda qardosh bo'lmagan tillarga tarjimalarni baholashga ham nazariy, ham amaliy jihatdan zamin yaratishini ta'kidlash joiz. Bundan tashqari, tadqiqot natijasida kelingan xulosalar, berilgan taklif va tavsiyalar "Tarjima nazariyasi va amaliyoti" yo'nalishi talabalari va "Qiyosiy tilshunoslik, lingvistik tarjimashunoslik" mutaxassisligi bo'yicha tahsil olayotgan magistrantlar hamda yosh mutaxassislar, izlanuvchilar uchun foydali material bo'ladi, deb o'ylaymiz.

²² Karimov Sh. Abdulla Qahhor ijodi xorijiy tarjimonlar talqinida, Maqola, Sharq yulduzi, 2016-yil, 4-son, 144-bet.